

SOBRE LA CONTINUÏTAT O LA RUPTURA DE L'ÀREA D'ALGUNS MOTS SEPTENTRIONALS A L'EMPORDÀ

I. PRESENTACIÓ

La transició entre el dialecte central i el dialecte septentrional ja no és el que era. Aquella transició vella, lenta, suau, tèrbola i transparent, ens recorda les paraules de Pierre Vilar (1986: I, 173):

Així, no hi ha una frontera *natural* de Catalunya. Els Pirineus li són un bressol. Els límits de la seva expansió, així al nord com al sud, són el resultat d'un d'aquests equilibris, obtinguts sempre per tempteigs, entre forces polítiques i militars.

Per la nova orientació geopolítica del Rosselló a partir del segle XVII, d'una banda, i per l'anivellament constant de les parles perifèriques de la Catalunya autònoma amb una llengua estàndard (que ha difós l'escola, els mitjans de comunicació i l'administració) d'altra banda, la transició del nord ha restringit avui dia gran part de la seva àrea anterior (i probablement també de la seva riquesa dialectològica) arraconant formes *massa* locals entre els locutors més grans i empenyent finalment algunes isoglosses antigues cap al nou referent cultural representat per la frontera estatal. Més enllà de l'àrea fluctuant del català septentrional de transició, la qüestió de l'angle nord-oriental del nostre domini lingüístic ha de tenir un enfocament global que ha d'incloure, com és lògic, la frontera amb Occitània.

Des d'una observació del lèxic comú o diferent, procedent d'enquestes orals i de fonts escrites, exemplificarem aquest procés modern i complex, seguint el camí dibuixat per Joan Veny en el seu article fonamental *Sobre els occitanismes del rossellonès* (1980). Sabem, però, que una llengua no es limita al seu vocabulari. Per consegüent, comentarem algunes qüestions de fonètica i de morfologia per tractar finalment el lèxic, com a part integrant d'un conjunt del qual és inseparable.

Pel que fa al mètode, es tracta d'un treball basat en l'explotació de materials aplegats al Vallespir, confrontats amb enquestes a l'Alt Empordà. El mètode és,

doncs, comparatiu però només ha utilitzat una part mínima del corpus vallespirenc.¹ També hem de dir que l'estudi no és exhaustiu perquè no recull dades de tots els pobles de l'Empordà sinó d'uns quants. No permet, doncs, de traçar isoglosses fermes, sinó línies fragmentàries que s'hauran de completar.

2. SOBRE L'ESPECIFICITAT ANTIGA DEL CATALÀ SEPTENTRIONAL

La francesització actual inqüestionable del català parlat al nord de l'Albera actua com un vel que amaga una altra realitat més antiga. Sovint oblidem que les llengües d'una mateixa família no solen tenir fronteres brusques entre elles. Per la seva situació geogràfica, el català septentrional és i ha estat sempre un pont natural entre el català i l'occità. Si bé alguns trets importants de cada idioma s'aturen *grosso modo* a les Corberes, com ara [y] < [u] (ex. *tü* / *tu*, *Jesüs* / *Jesús*, *brüch* / *bruig*, AS: 120, 240; ALPO: 103),² els diftongs (o triftongs) de *lèit*, *lièit* / *llit*, *uèlh* / *ull*, *causa* / *cosa* (ALPO: 325; Bec 1973: 53), *maire* / *mare*, *nèit* / *nit* < NOCTE, *pèira* / *pedra* < PETRA, (AS: 157, 168, 189; ALPO: 385) o elements del lèxic com *aver* / *tenir* (AS: 22, 171), *faure* / *ferrer* (ALPO: 256), *femna* / *dona* (AS: 92; ALPO: 246), *jorn* / *dia* (AS: 122; ALPO: 30), *ostal* / *casa* (AS: 149; ALPO: 338). També es troben isoglosses divergents (de les quals només presentem aquí una mostra) a vegades molt antigues, que penetren a banda i banda d'aquella muntanya i enfosqueixen els límits entre aquestes llengües veïnes. Pensem en el tancament de la *o* tònica tancada en [u]

1. Vegeu el meu treball, en preparació, *Caractérisation du lexique dans le catalan du Vallespir*, projecte dirigit per Christian Camps. El corpus, d'unes 3500 entrades actualment, ha fet servir documentació escrita (dels segles XVII-XIX) i oral, amb enquestes pròpies realitzades al Vallespir des del 1983, i a partir del 1991, a tres comarques circumdants: Rosselló, Conflent, Empordà. Les recerques s'han basat en converses lliures i mètodes indirectes, amb informadors nascuts a cada poble, preferentment majors de setanta anys. La fragilitat dels resultats s'ha fet palesa en alguns exemples (*granyota*, *llipoter*, *ontocom*, *ribera*, *ventre de la cama...*) comentats més endavant. Al Vallespir, els llocs explorats han estat Maurellàs, Sant Joan de Pla de Corts, Ceret, Reiners, Télet, Montferrer, el Tec, Sant Llorenç de Cerdans, Serrallonga, la Menera, Prats de Molló i la Presta. Al Conflent i al Rosselló: Espirà de Conflent, Cànoes, el Voló i la Roca d'Albera. A l'Empordà, els llocs investigats han estat principalment Darnius, Llançà i Sant Miquel de Fluvià, amb enquestes menors a Vilamaniscle, Rabós, Cantallops i La Jonquera. Les dades de Maçanet de Cabrenys, de Pau i de Cadaqués, són respectivament, les de Pere Roura (1998), Josep Comas (1998) i Ernesta Sala (1983). També hem consultat les formes del vocabulari utilitzat per Xavier Luna en els seus treballs sobre el vocalisme empordanès (1995 i 1996a).

2. Les referències als atles lingüístics AS, ALPO, etc. van acompanyades amb el número del mapa corresponent; (l'occità no admet *ü* en la seva grafia oficial ja que *u* es pronuncia [y] a la major part del seu domini lingüístic). Agraïm a Claudi Balaguer la seva revisió de les formes occitanes i a Jordi Costa les seves aportacions metodològiques.

3. Tanmateix tenim *peirer* 'paleta' (ALF: 1049) documentat des de l'Edat Mitjana en català septentrional (a Perpinyà, 1305, cf. Alart 1881: 160). Més atestacions al *DECat*: VI, 368).

boca > *buca* (ALPO: 96) al Llenguadoc i al Rosselló (Costa 1977, Veny 1980: 473). Més a prop nostre, a la conca de Ceret, hem comprovat que aquest canvi ja s'havia produït al segle XVI, mitjançant l'evolució de les grafies de topònims (Escudero 1999).⁴ No pot anomenar-se fenomen de transició, pel seu arrelament a l'interior del dialecte central, la reducció parcial dels grups llatins [kw > k / gw > g] de *Pasqua* (ALF: 970), encara més freqüent a *llengua* (ALPO: 305) i *aigua* (ALLOc: 82; ALLOR: 106; ALC: 6).⁵ Com en llenguadocià la *n* final dels plurals s'emmuideix a la plana del Rosselló, *bons* > *bus*, *cans* > *cas*, *moltons* > *mutús* (AS: 29, 45. ALPO: 362).⁶ En morfologia verbal, la desinència *-i* de la primera persona *parli*, *parlavi*, també uneix els dos dominis lingüístics a l'àrea septentrional del català (Escudero 2000). El seu retrocés a l'Empordà, és un senyal clar de la transformació de la llengua al segle XX (Adam 2002).

Mirant cap al nord, però coincidint aquesta vegada amb trets del català, constatem que el llenguadocià manté generalment la *-l* final, *nadal*, *lençòl*, *pel*, (excepte a la part oriental de la seva àrea on es produeix una vocalització, *nadau*, *lençòu*, *peu*) i també coincideix amb el català per la caiguda de la *-n* final, *pan* > *pa*, *seren* > *seré* (= *serè*), *fin* > *fi*, *canon* > *canó* (Alibert 1993: 18). Veiem que el diftong *uò* de *fuòc*, *juòc*, *luòc*, es desconeix a la franja meridional del domini llenguadocià on trobem *fòc*, *jòc*, *lòc* (Alibert 1993: 16; AS: 100, 144). D'altra banda, la palatalització de la *l*, *lluny* / *lhènc*, *lhènc* (AS: 145) s'estén àmpliament al centre i a l'oest de les Corberes (Costa 1986).

Centrant-nos ara en el lèxic, tornem a ensopegar amb l'empremta profunda de la llengua veïna. La continuïtat amb l'occità i la ruptura amb el català central són significatives en formes com *après* 'després' (ALPO: 36),⁷ *bateu* 'vaixell' (ALF: 115),

4. Les dades de què disposàvem aleshores, que assenyalaven el canvi al segle XVII, han estat ampliades i tenim ara proves una mica anteriors d'aquest canvi, als voltants de Ceret: La Copa > *La Cupa* (1591), Bretó > *Brotu* (1594), dos llocs del terme de Reiners (informació personal de Montserrat Cailà). El tancament de la *o* va creixent des del centre de Catalunya cap al nord. En aquesta qüestió l'Empordà constitueix una transició perfecta entre el dialecte central, que presenta una *o* oberta a mots com *sol* (< SOLE) o *font*, i les solucions rosselloneses amb *u* *sul*, *funt* (Luna 1995).

5. En els documents rossellonesos medievals publicats per Alart (1881: 188 i 203) també llegim *cantitat* [...] *la festa de Pascha*. El diftong desapareix igualment a l'Alt Empordà: *La cantitat puja 21 duru* (sic. Llançà, segona meitat del XIX: Sariñana 1879). Més dades sobre l'Alt Empordà a Luna (1996a).

6. Aquest tret es perd als pobles més acostats a l'Albera i al Vallespir, on es manté la *n*: *minyons*, *veïns*, *bons* (Reiners, 1987-88); *catalans* (el Voló, 1991); *pans*, *girmans* 'germans' (la Roca d'Albera, 1992).

7. L'àrea antiga d'alguns mots (*après*, *estela*, *fedas*, *oliu*) anava més enllà del domini rossellonès actual: «que l'esperit sia res *après* la mort» (Metge 1980), «i *après* de mort dit Miquel» (Terrades, Alt Empordà, 1556, document copiat a principis del XVII per Jordi Gibernau, prevere, natural de Terrades, cf. Baig 2002: 195). «Fonch vista una *estela* en lo cel» (Girona, 1468, a Sans 1992: 214). «Aquell raig d'aquella *estela*» (La Bisbal, 1744, a Soler 1994: 77). En canvi, «las albas del dia se baran ponra y queda ('quedà') *estrallat*» (Llançà, segona meitat del XIX, cf. Sariñana 1879). «Ítem sent-sexanta *fedas* ab cent y trenta anyells» (Torroella de Montgrí, 1628: inventari dels béns de la Torre Begura, veg. Gifre 1992: 20). L'extensió anterior de la forma *oliu* cap al sud ha estat apuntada per Coromines i Gulsoy (DECat: VI, 49) i Veny (1980: 483).

belleu 'potser' (ALPO: 420), *bruig* (ALF: 180; ALPO: 103),⁸ *cambajó* 'pernil' (ALF: 710; ALLOR: 574), *camel* 'camell',⁹ *cogot* 'clatell' (ALDC: 31), *estela* 'estel o estrella' (ALF: 494), *feda* 'ovella' (AS: 30; ALC: 1043; ALPO: 100), *noga* 'nou, fruit de la noguera' (ALC: 1022; ALPO: 375; ALLOR: 271), *oliu* o *oliver*¹⁰ i *oliveda* 'olivera i olivar' (ALF: 1865; ALC: 1032; ALLOR: 795a i 795b), *parpallol* 'papallona' (ALF: 968; ALLOR: 407), *punyet* 'canell' (ALC: 1010; ALPO: 430; ALDC: 98), *rideu* 'cortina' (ALF: 1157),¹¹ *siure* 'suro, surera' (ALF: 1608; ALPO: 320).¹²

No tenim dades prou precises sobre altres mots septentrionals i occitans com *atudar* 'apagar' (DECat: VII, 916, 917),¹³ *barralla* 'tanca de fusta a l'entrada d'un camp o d'un prat' (ALPO: 70)¹⁴ o *crènyer* 'témer'.¹⁵ *Llapin*, *llapí* (ALLOR: 444;

8. El DCVB presenta tanmateix una citació empordanesa literària de *bruig*.

9. L'aspecte al·logen del mot, sense *l* palatalitzada, s'explica pel seu origen occità (*camèl*, Alibert 1993). Aquesta forma fou emprada pel perpinyanès Albert Saisset a la segona meitat del XIX (DECat: II, 452). Vam recollir *camel* entre el 1996 i el 2003, a Sant Hipòlit de la Salanca (Rosselló), Maurellàs, Ceret, Reiners, Sant Llorenç de Cerdans (Vallespir). No coneixem cap mapa amb aquest concepte.

10. *Oliver* també és propi del domini nord-occidental (on es pronuncia sovint [awlibè]: DCVB). *Oliver*, en concurrència amb *oliu* al Vallespir actualment, sobreviu a Ceret o a Montferrer, per exemple. Antigament: «Lo any 1615 [...] matà molts milanars de *olivers* per tota la plana» (Perpinyà: Diari de Jeroni Cros, publicat per Simon & Vila 1998). «Te lo Reverent una *oliveda* que's diu de la Verge Maria [...] Tambe te lo rector mols olivers scampats» (Vilallonga dels Monts, 1648: Curp 1920). Aquesta forma ja convivia aleshores amb *oliu* que també tenia un arrelament antic a les terres septentrionals (DECat: VI, 48). «Per un camp amb *olius*» (Ceret, 1707, Arxiu Municipal, sèrie GG 49). En català central en canvi, des de l'Empordà, *olivera* és la forma dominant i *olivar* és sinònim d'*oliveda*: «ab una *olivera* que és entre la vinya de dit Roca... Una pessa de terra ab oliveras plantadas dins la parròquia de Terrades» (Terrades, 1357 i 1527: Baig 2002: 191). «Tres vinyes i un *olivar*...tan solament és bo lo dit terme per *oliveres*» (Palau Saverdera, mitjan segle XVIII, Geli & Anglada 1986: 66, 124). «Lo dit añ 63 (=1863) al *olivar* de Guanter 10 mallals de oli» (Llançà: Sariñana 1879). Recollim *olivar* a Llançà (2001), Darnius (2002); Comas (1998) registrà la mateixa forma a Pau als anys seixanta. Per altra banda, també es coneix *olivet* a l'Empordà, per exemple a Pau (Comas 1998) o a Vilamaniscle (2000).

11. Verdager (2002) cita un exemple de la forma *rideu* a Nyer (Conflent) el 1698.

12. «Dos *bugas* de suro» (Llauró, 1695). «Una *buga* de siura» (Ceret, 1700) dos fragments d'inventaris copiats a Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, sèrie 3 E 40. Recollim *siure* i *siureda* a Reiners, Ceret, la Roca d'Albera (1987, 1991, 1992) en canvi *suro* a Llançà, Rabós, Darnius (1997, 2000, 2002). Vegeu també *aibre*, *cavalla* 'egua', *codena* 'cotna', *mainatge* 'criatura', *mes* 'però', *peirer* 'paleta', *peixoneria* 'peixateria' i altres exemples comentats per Veny (1980).

13. «Per tenir una lllantia *atudada*... una lllantia apagada». En un document procedent de Ceret (1722) firmat pel mateix autor (Arxiu Municipal, sèrie GG 54)

14. Al sud de la frontera la paraula ha estat recollida a Maçanet de Cabrenys per Roura (1998) i apareix com a sinònim de *bardalla* (< barralla, amb atracció de barder?) al glossari del *Poema de l'Empordà* (Serrano 1985). En català septentrional (Reiners, 1993) i en occità, també existeix *barrallar* / *barrallar*, és a dir tancar amb una *barralla*.

15. Continuador del francès *craindre* i de l'occità *crénher* (Alibert 1993), «per lou fa *cregne*?» (Mir 1989); documentat des del XVIII al Vallespir: «A respost asso no li feia res y que no *crenyia* mas priuacions» (Ceret, 1735. Arxiu Municipal, sèrie GG 54)

ALF: 752; DCVB).¹⁶ D'altra banda, *panna* 'paella' (ALF: 1675; ALPO: 428) que té poca extensió en terres llenguadocianes, ha estat sempre una forma arrelada al nord de l'Albera (Escudero 2003). Actualment, encara s'usa a Maçanet de Cabrenys per 'paella de torrar castanyes' (Roura 1998). A Cadaqués, *pannada* significa 'truita de farina sense ous' (Sala 1983).

3. LA TRANSICIÓ QUE SE'N VA

«Toute description suppose une sélection» (Martinet 1961). La nostra tria lexical, arbitrària, com totes les tries, exigeix algunes explicacions. Els criteris que ens han impulsat a presentar aquesta mostra de paraules i no una altra, s'expliquen simplement per la documentació més abundant de què disposàvem, gràcies a la qual hem organitzat les entrades. Els exemples procedeixen del corpus destinat al projecte *Caractérisation du lexique dans le catalan du Vallespir*. No detallem el contingut de les enquestes fetes al nord de la frontera en aquest article, per raons d'espai, però insistim en el fet que les entrades s'han recollit totes, prèviament al Vallespir. D'aquest corpus, hem deixat de banda moltes paraules comunes, esteses a tot o a gran part del domini lingüístic, per la seva normalitat (*arròs, bosc, cullera, forat, llimona, pair, punxa, sabó, sentir*, etc.), però també, a l'altre extrem, hem descartat formes poc o gens documentades, occitanismes exclusius del català septentrional i gal·licismes (*assomar* < fr. *assommer* 'estabornir', *avalat* < fr. *avalat* 'engolir', *balon* < fr. *ballon* 'pilota', *bel* < oc. *bèl* 'bonic', *celibatari* < fr. *célibataire* 'fadrí', etc.).

Abans d'entrar en el domini pròpiament empordanès, no podíem per raons de mètode, descartar mots *nòrdics* escampats més ençà de l'Empordà. En aquesta àrea, apareixen formes variades com ara *buc* 'casa de les abelles' (ALC: 155), l'infinitiu *embrutir* 'embrutar' (ALC: 684), *emplenar* 'omplir', *fressa* 'soroll' (ALPO: 103), *guilla* 'guineu, rabosa', *llossa* 'cullera gran, culler' (ALC: 599), *molsir* 'munyir' (ALPO: 523; DCVB), *pioc* 'gall dindi' (DCVB),¹⁷ *poll* 'pollancre' (ALF: 1008; ALPO: 418; DECAt: VI, 654),¹⁸ *rebitllar* 'llançar amb violència' (DECAt: VII, 145), *semal* 'por-

16. L'historiador Antoni Egea (informació personal) va recollir la forma *llepins* en un programa de festa major de l'any 1919, a Vilanant.

17. *Pioc* arriba (o arribava) al Gironès, sense més precisions; *molsir* a Camallera i a Amer (DCVB).

18. *Arbre poll* més freqüent a l'Empordà. No té continuïtat amb l'occità [pigúl / pigül] (ALLOR: 207) però coincideix amb *poll* del català septentrional, pronunciat generalment *pull* en aquella regió: «de fusta de *pull* y pi» (Ceret, 1620): Archives Départementales des Pyrénées Orientales, 3E40/301. «Una taula de fusta de *arbre poll*» (Siurana d'Empordà, 1817): Arxiu Històric Comarcal de l'Alt Empordà, fons notariais. *Arbre poll*: Darnius (1996) i Llançà (2002).

tadora' (*ALC*: 1108),¹⁹ *userda* 'alfals' (*ALF*: 789; *ALC*: 64).²⁰ Segons l'*ALC* (1254) també podríem afegir *ventre de la cama* 'panxell'.²¹ Altrament, és incerta l'extensió del verb *estacar* cap al sud, com a sinònim general de lligar.²² En una zona no tan meridional, encara situada al sud de la frontera estatal, trobem:

amolar. amolet v. 'Esmolar'. Llançà, 2001: conviuen *esmolar* / *amolar* i *amolet*, sense dades sobre *esmolet*. Sant Miquel de Fluvià, 2003: *amolar* i *esmolet*.²³ (*ALPO*: 12). Maçanet de Cabrenys: *amolar* (Roura 1998). Pau: *amolar* i *amolet* (Comas 1998). A la Garrotxa, *amolar* (Juanola 1958-59). Documentat cap al 1300 al Rosselló: *moles d'amolar* (Alart 1881: 139).

arrodir/arrodir-se v. 'Aixafar, doblegar / cargolar-se, arraulir-se'. Darnius, 2002. Maçanet de Cabrenys (Roura 1998). Pau (Comas 1998). Recollit a la Garrotxa (Juanola 1958-59).

barbol m. «Ormeig per a pescar a les rieres compost d'algunes peces de xarxa en forma d'embuts». ²⁴ Darnius, 1999. La Jonquera, 2003. Enmig de dades dubtoses (*bertrol*, al Conflent i al Vallespir, en contradicció amb la documentació antiga i recent de què disposem) l'*ALC* (1082) esmentava *barbol* a la Jonquera, tal com s'ha conservat fins ara. *Barbol* atestat a Palau Saverdera el 1773 (Plujà 2003: 106).²⁵ En terres més meridionals recollim *bertrol*, a Mieres (sud de la Garrotxa) i a Palautordera (Vallès Oriental).

19. Coromines (*DECat*) assenyala *rebitllar* al Maresme; a la Garrotxa (Juanola 1958-59). L'àrea de *semal* s'estén Pirineu endins i torna a aparèixer al Camp de Tarragona (*DCVB*). En català central domina però *portadora* (*DECat*: VII, 761). Al sud del Montseny, ja tenim *portadora*, *rusc* i *omplir*, a Palautordera per exemple (Vallès Oriental). Alguns mots septentrionals citats, *guilla*, *llossa*, *semal*, es mantenen vius en una mena d'eix pirinenc (oriental i occidental) conservador.

20. *Embrutir*, *emplenar*, *fressa*, *guilla* i *userda* eren mots usuals a la ciutat de Girona cap al 1980 (no en tenim dades actuals).

21. L'àrea d'aquesta forma deu haver reculat bastant des de l'enquesta de l'*ALC*. A més d'exemples al Vallespir (a Reiners i a Prats de Molló), recollim, per mètodes indirectes sempre, *ventre de la cama* a Cantallops (1998), Rabós (2000) i la Jonquera (2003). És ben significativa la sorpresa d'un informant (d'uns quaranta anys d'edat) en sentir la resposta del seu pare: *ventre de la cama*, quan feïem l'enquesta a Llançà (2001). El fill només coneixia *panxorilla*.

22. Amb aquest sentit a Llançà (1996), Vilamaniscle (2000), Darnius (2003). «Digué al missatge que d'una manera o altra que lo *estacàs*; i llavors li feren passar una corda per lo cap» (Palau Saverdera, segle XVIII, Geli & Anglada 1986: 92). A la Garrotxa, *estacar* té el mateix significat que 'lligar, fermar' (Juanola 1958-59: 45). Segons el *DCVB* aquest ús seria molt estès o general en català.

23. Vam fer la pregunta següent: «D'un ganivet que no tallava que en feien?» La mateixa informadora va contestar *amolar* i *esmolet*.

24. Les definicions citades entre cometes són les del *DIEC*.

25. El document diu el següent: «para ver si los particulares del lugar de Palauçabardera pescaban o tenían puestas (sic) en el estanque algunos instrumentos de pescar y en efecto hallaron quatro llamados *barbols*» (Arxiu Històric Comarcal de l'Alt Empordà, Fons Medinaceli, citat per Plujà 2003)

bigòs m. «Eina de pagès semblant a un càvec, que té un ferro format per dues puntes llargues, emprat per a arrencar patates». Llançà, 2002. La Jonquera, 2003. Pau (Comas 1998). Usat per Pous i Pagès (1982). Ben documentat al nord de l'Albera i continuador de l'occità homònim: «Causissi: lou martèl, lou *bigos* ou la tiplò»? (*Almanac Narbounes*: 22).

botàs m. «Dipòsit d'aigua a cel obert, excavat o tancat per un mur, on es recull l'aigua corrent conduïda per un rec o canal». Documentat a Maçanet de Cabrenys (Roura 2001): «ab la obligació de tenir lo ceitre, *botàs* i *botasset* ben tapat, a fi que que tota l'aigua sobrant vagia a dita bassa» (1861).²⁶ Aquest mot, molt viu al Pirineu, interessa Joan Coromines, que li va dedicar un article important al *DECat*: II, 164 i 165.

còrrec m. 'Torrent irregular'. Maçanet (informació personal de Pere Roura). La Jonquera, 2002. Llançà, 2003. Pau (Comas 1998). El mapa (476) de l'*ALPO* només assenyala *còrrec* a la Jonquera i Cantallops pel que fa a l'Empordà. «Com corria desolat de rasa en rasa, com cercava per cims i *còrrecs*» (Pous i Pagès 1995). «Tirant *correch* amunt de dit lloch de Garriguella» (1725, Arxiu Històric Comarcal de l'Alt Empordà: fons de l'hospital de Figueres).

ginesterola f. 'Bolet comestible d'un groc ataronjat, més conegut amb el nom de *rossinyol* en català central (*Cantharellus cibarius*)'. Darnius, 1996. La Jonquera, 2002.

granyota f. 'Granota'. Darnius, 1996. Llançà, 2000. Sant Miquel de Fluvià, 2001.²⁷ Cadaqués (Sala 1983). Més dades sobre l'Empordà a Luna (1995). A Mieres (la Garrotxa), 2000 *granyota* alterna amb *granota*. Més que una simple variant de granota, un cop d'ull al mapa 275 de l'*ALPO* ens demostra que *granyota* és el continuador de l'occità *granhòta*.

llipota f. **llipoter** m. 'Cirerer d'arboç, cirera d'arboç (*Arbutus unedo*)'. *Llipota*: Maçanet de Cabrenys (Roura 1998). *Llipotes*, *llipoter*: Cantallops, 2001. La Jonquera, 2003. A Darnius, 2002, *arbroç* alterna amb *llipoter*.²⁸ L'*ALC* (139, 140) indicava *llipoter* i *llipotes* a La Jonquera .

26. A pocs quilòmetres a l'est, el mot no apareix a la nostra enquesta de la Jonquera (2003). Al nord de la serra de les Salines, al Vallespir, les atestacions de *botàs* són antigues: «licertia faciendis resclausam et *botassos*... molts *botassos* per la aigua de dit riu» (Reiners, 1602): Archives Départementales des Pyrénées Orientales, 3E20 / 60.

27. Els nets de la nostra informadora de Sant Miquel de Fluvià fan servir la forma *granota*.

28. En el parlar d'un home nascut l'any 1916. L'informador més jove desconeixia *llipoter* i *llipota*.

ribera f. **riberada** f. ‘Riu, riuada / riera, rierada’. *Ribera*: Cantallops, 1998; Darnius, 1999; Llançà, Rabós, Vilajuïga, Vilamaniscle, 2000; la Selva de Mar, el Port de la Selva,²⁹ Sant Climent Sesebes, La Jonquera, 2001. Maçanet de Cabrenys (Roura 1998). A la Garrotxa, recollim *ribera* a Oix, 2003. D'altra banda, a Llançà, 2000, apareix el derivat *riberada*. Llevat d'escasses excepcions, la cartografia i la retolació actuals a la xarxa viària i als ajuntaments de l'Alt Empordà i la Garrotxa, substitueixen generalment les *riberes* de la llengua parlada, per *rieres*. Per a més documentació geogràfica i diacrònica sobre els límits entre *ribera* i *riera*, vegeu l'article nostre (Escudero 2001c).

taupa f. ‘Taup o talp’. Llançà i la Jonquera, 2003. Maçanet de Cabrenys (Roura 1998). Aquesta forma femenina, continuadora de l'occità *taupa*, també és viva al Pirineu occidental català (*ALC*: 1210; *ALPO*: 510).

timó m. ‘Caps d'ase o tomanyí (*Lavandula stoechas*)’. Cantallops 1998; Rabós i Darnius 2000; Llançà 2001.

venir v. ‘Fer-se, esdevenir’. Llançà 1997; la Jonquera 2003; Cadaqués (Sala 1983). «Era una casa moltíssima rica, però se diu que també és *vinguda* molt pobra» (Palau Saverdera, segle XVIII, Geli & Anglada 1986: 50). «Els rims *bingueran* blanhcs», sic (Llançà, segona meitat del XIX: Sariñana 1879).

Aquesta mostra oberta ha deixat moltes paraules, recollides al Vallespir, amb isoglosses incertes o desconegudes, pendents d'altres investigacions a l'Empordà. Pensem encara en *farinells* ‘blets?’ (*chenopodium album*)³⁰ a Maçanet de Cabrenys (informació de Pere Roura); *llaca* ‘filera, rengle’ a Darnius 2002, La Jonquera 2003; *llevaire* ‘home que lleva el suro de les sureres’ a Maçanet de Cabrenys (informació de Pere Roura), Darnius 2002, la Jonquera 2003;³¹ *manyán* ‘cuc de seda’ (*ALF*: 1739) del qual no tenim cap dada al sud de l'Albera; *onsevulga* ‘a qualsevol lloc’ i *ontocom* ‘en algun lloc’ (tradueix el francès *quelque part*) usats per Pous i Pagès (1979 i 1982) i recollits a la Garrotxa (Juanola 1958-59);³² *oriol* ‘reig’ (*amanita caesarea*) a la Jonquera i Darnius 2002, Maçanet de Cabrenys (Roura 1998).

29. Al Port de la Selva, enquesta de Jordi Costa.

30. *Blets* a Llançà (2000) i la Selva de mar (2001).

31. *Llevaire* apareix en aquest text redactat a Agullana el 1806: «Li participo com los *llebayras* ja son segurs y los treginers també» (Vila 2002).

32. Aquests adverbis que eren corrents cap al 1980 a la conca de Ceret són moribunds actualment. Al nord de la frontera, *ontocom* es conserva encara als pobles de l'Alt Vallespir (Sant Llorenç de Cerdans, Serrallonga, Montferrer). A l'Empordà apareix en el vocabulari de Cadaqués (*entucum*, Sala 1983). A més de l'Empordà i la Garrotxa, també s'ha recollit al Berguedà i al Lluçanès (*DCVB*).

4. LENGÜES, FRONTERES, DESTINS

La unitat antiga de la llengua catalana no ha estat mai renyida amb les seves variacions geogràfiques. Les característiques d'aquesta llengua —lògicament més propera a l'occità cap al nord del seu domini— va donar lloc a l'assaig de divisió dialectal del domini oriental que ha estat vigent fins ara (català central, català septentrional de transició, català septentrional).

Les llengües, totes, guanyen i perden paraules constantment. Aquesta renovació permanent de la llengua, arrossegada per la transformació profunda de les societats, ha seguit camins oposats a banda i banda de l'Albera, durant el segle xx més que cap altra època de la història. Els moviments centralitzadors divergents dels dos estats que divideixen Catalunya han malmès allò que es va anomenar, i que encara podem anomenar en certa manera, transició; una transició que se'n va, perquè l'ús social del català septentrional —un dialecte avui dia estancat al nord de la frontera administrativa— s'ha perdut en les generacions més joves.

Al sud de l'Albera, els períodes de seminormalitat lingüística (la Generalitat republicana i la Generalitat actual) han afavorit l'anivellament de les parles perifèriques amb el model central representat per la capital, Barcelona. La substitució del lèxic, la part més fràgil i mòbil de l'idioma s'ha fet amb molta facilitat quan la forma local semblava una simple variant de la forma normativa o dominant (e.g. *ciurons*: cigrons; *granyota*: granota; *ribera*: riera, etc.).

La supervivència del català, al nord de la frontera, ha seguit uns camins estranys. L'agonia actual del dialecte septentrional ha estat compensada d'alguna manera, per l'arribada d'un català estàndard, de regust foraster, influït per un ensenyament ara tolerat.

I així conflueixen i es contradiuen les voluntats dels homes, cap a un futur sempre desconegut, fent i desfent llengües, fronteres i destins.

JEAN PAUL ESCUDERO
Centre d'Études et de Recherches Catalanes,
Universitat Paul Valéry, Montpellier

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ADAM 2002: Montserrat Adam, «La isoglossa /i/ del present d'indicatiu: de l'any 1906 al 2000», a *Misc. Tavani*, III, 271-288.
- ALART 1881: Julien Bernard Alart, *Documents sur la langue catalane des anciens contés de Roussillon et de Cerdagne*, París, Maisonnneuve et Cie.
- ALC: Antoni Griera, *Atlas Lingüístic de Catalunya*, Barcelona, Abadia de Sant Cugat del Vallès, 1923-64, 8 vols.

- ALDC: Lúdia Pons i Joan Veny, *Atlas Lingüístic del Domini Català*, Barcelona, IEC, 2001, vol. 1.
- ALF: Jules Gilliéron i Edmond Edmont, *Atlas Linguistique de la France*, París, Champion, 1902-10, 9 vols.
- ALIBERT 1976: Louis Alibert, *Gramatica Occitana*, Montpeller, Centre d'Estudis Occitans, 1976.
- ALIBERT 1993: Louis Alibert, *Dictionnaire Occitan-Français*, Tolosa, Institut d'Études Occitanes.
- ALLOC: Xavier Ravier, *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc Occidental*, París, CNRS, 1978-82, 2 vols.
- ALLOR: Jacques Boisgontier, *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc Oriental*, París, CNRS, 1981-86, 3 vols.
- Almanac Narbounes* 1925, Narbona, Brieu Estampariè dal Lengadoc.
- ALPO: Henri Guiter, *Atlas Linguistique des Pyrénées Orientales*, París, CNRS, 1966.
- AS: Georges Costa, *Atlas linguistique «Sacaze» des confins catalano-languedociens*, Sant Esteve, Socièté des Professeurs de catalan, 1986, I.
- BAIG 2002: Marià Baig Aleu, «La vila de Terrades i la seva antiga notaria: església, territori i propietat», *AIEE*, 35, 141-197.
- BEC 1973: Pierre Bec, *La langue occitane*, París, Presses Universitaires de France, 1973.
- BOTET 1997: Renat Botet, *Vocabulari rossellonès*, Perpinyà, El Trabucaire, 1997.
- CAMPS 1985: Christian Camps, *Atlas Linguistique du Biterrois*, Besiers, Institut d'Études Occitanes, 1985.
- COLÓN 1976: Germán Colón, *El léxico catalán en la Romania*, Madrid, Gredos, 1976.
- COMAS 1996: Josep Comas Caussa, «El parlar de Pau (Alt Empordà) a la dècada 1960-70 (1)», *AIEE*, 29, 355-377.
- COMAS 1998: Josep Comas Caussa, «El parlar de Pau (Alt Empordà) a la dècada 1960-70 (2)», *AIEE*, 31, 351-413.
- COSTA 1977: Georges Costa, «Del canvi de *o* tancada tònica en *u* al català del Nord», *RLiR*, 41, 293-301.
- COSTA 1986: Georges Costa, «De la limite *l' /-l (-<l)* sur les confins du languedocien proche du catalan», a *Actes du XVIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Ais, Universitat de Provença, 50-161.
- CURP 1920: Sadurní Curp, «*Memorias de Mossèn Curp*, presentées par l'abbé Emmanuel Coste», *Ruscino Revue d'histoire et d'archéologie*, 45-87.
- DOMÍNGUEZ & MONTURIOL 2001: Eloi Domínguez i Joaquim Monturiol, *El parlar de la Garrotxa*, Olot, Ràdio Olot.
- ESCUDERO 1999: Jean-Paul Escudero, «El canvi de *o* tònica en *u* en alguns topònims vallespirencs», a *Actes del XXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Barcelona, Societat d'Onomàstica, 53-58.
- ESCUDERO 2000: Jean-Paul Escudero, «Le catalan septentrional, un dialecte partagé entre deux désinences: *parlifirmo (je parle/je signe)*», *Revue d'Études Catalanes*, 3, 199-213.
- ESCUDERO 2001a: Jean-Paul Escudero, «Apunts sobre el català de Llançà (1)», *Farella. Revista de Llançà*, 12, 33-35.
- ESCUDERO 2001b: Jean-Paul Escudero, «Apunts sobre el català de Llançà (2)», *Farella. Revista de Llançà*, 13, 29-31.
- ESCUDERO 2001c: Jean-Paul Escudero, «*Ribera* (riu o riuet) un mot septentrional oblidat en la toponímia empordanesa», a *XXVII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Manresa, en premsa.

- ESCUDERO 2003: Jean-Paul Escudero, *Les Gitans catalans et leur langue. Une étude réalisée à Perpignan*, Péronnas, Éditions de la Tour Gile, 2003.
- FOUCHÉ 1924a: Pierre Fouché, *Morphologie historique du roussillonnais*, Tolosa, Privat, 1924; reed. Ginebra, Slatkine, 1980.
- FOUCHÉ 1924b: Pierre Fouché, *Phonétique historique du roussillonnais*, Tolosa, Privat, 1924; reed. Ginebra, Slatkine, 1980.
- GELI & ANGLADA 1986: Sebastià Casanovas, *El Manuscrit de Palau-Saverdera*, ed. Jordi Geli i Maria Àngels Anglada, Figueres, Carles Vallès.
- GIFRE 1992: Pere Gifre, *Seminari els arxius patrimonials. Possibilitats historiogràfiques*, 3, Figueres, Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà.
- GUITER 1972: Henri Guiter, «Aux frontières orientales de l'ibéro-roman et du gallo-roman», *Bulletin philologique et historique* (1969), 1, 17-42.
- JUANOLA 1958-59: M. Juanola, *Elenc de paraules, girs i locucions pròpies d'Olot i la seva comarca*, Olot, Biblioteca Olotina, 2 vols.
- JUNGBLUTH 1996: Constanze Jungbluth, *Die Tradition der Familienbücher. Das Katalanische während der Decadència*, Tübingen, Max Niemeyer.
- La Linguistique Catalane*, París, Klincksieck, 1973.
- LUNA 1995: Xavier Luna Batlle, «Les vocals tòniques a l'Alt Empordà», *AIEE*, 28, 266-303.
- LUNA 1996a: Xavier Luna Batlle, «Les vocals àtones a l'Alt Empordà», *AIEE*, 29, 379-404.
- LUNA 1996b: Xavier Luna Batlle, «Alguns mots dialectals empordanesos», a *Misc. Colón*, VI, 235-244.
- MARTINET 1961: André Martinet, *Éléments de linguistique générale*, París, Armand Colin.
- METGE 1980: Bernat Metge, *Lo somni*, Barcelona, Edicions 62-La Caixa.
- MIR 1989: Achille Mir, *Le sermon du curé de Cucugnan*, Montesquieu-Volvestre, René Quehen.
- PLUJÀ 2003: Arnald Plujà, *Palau-Saverdera. Mil anys de senyors i pagesos*, Ajuntament de Palau-Saverdera.
- POUS I PAGÈS 1979: Josep Pous i Pagès, *La vida i la mort d'en Jordi Friginals*, Barcelona, Edicions 62-La Caixa.
- POUS I PAGÈS 1982: Josep Pous i Pagès, «La Gropada», a *Antologia de Contes Catalans I*, Barcelona, Edicions 62-La Caixa.
- POUS I PAGÈS 1995: Josep Pous i Pagès, *Tota la saviesa d'aquest món*, Parsifal Edicions; reproducció de l'edició del 1961, ed. Rauter.
- ROURA 1998: Pere Roura, «Vocabulari maçanetenc», a *Festa d'Estiu*, Maçanet de Cabrenys, Ajuntament.
- ROURA 2001: Pere Roura, «La industria del ferro», a *Festa d'Estiu*, Maçanet de Cabrenys, Ajuntament.
- SANS 1992: Jaume Safont, *Dietari o llibre de jornades (1411-1484)*, ed. Josep Maria Sans Travé, Barcelona, Fundació Noguera.
- SALA 1983: Ernesta Sala, *El parlar de Cadaqués*, Girona, Diputació de Girona.
- SARIÑANA 1879: Juan Babiata Sariñana, *Libreta de memorias escrita en lo añ 1851 y cupiada lo añ 1879*, manuscrit conservat per mossèn Josep Clavaguera Canet, Llançà.
- SERRANO 1985: Albert Serrano i Delclòs, *El poema de l'Empordà*, Figueres, Carles Vallès.
- SIMON & VILA 1998: *Cròniques del Rosselló. Segles XVI-XVII*, ed. Antoni Simon Tarrés i Pep Vila, Barcelona, Curial.
- SOLER 1994: Santi Soler Simon, *Memòries d'una família pagesa. Els Anglada de Fonteta. Estudi i transcripció*. La Bisbal d'Empordà, Ajuntament.

- VENY 1978: Joan Veny, *Estudis de geolingüística catalana*, Barcelona, Edicions 62.
- VENY 1980: Joan Veny, «Sobre els occitanismes del rossellonès», a *Actes AILLC* 5, 441-494.
- VENY 1986: Joan Veny, *Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- VENY 1987: Joan Veny, *Els parlars catalans*, Palma, Moll.
- VERDAGUER 2002: Pere Verdaguer, *Diccionari del Rossellonès*, Barcelona, Edicions 62.
- VILA 2002: Pep Vila, «Una breu crònica de la guerra gran referida a Agullana», *AIEE*, 35, 225-250.
- VILAR 1986: Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Edicions 62, vol. I.